

KRETINGOS krašto žmonės mena bajorų MONGIRDŲ giminę ir jos iškiliuosius

Gintautas Čižiūnas

Laikas negailestingas. Einant metams jis trina iš atminties ne tik įvykius, bet ir su jais susijusius žmones, net vietas. Išėitis – faktai, užfiksuoti nuotraukose, popieriuje, vaizdo ir garso įrašuose. Vartome juos, klausomės ir tarsi vėl iš naujo atrandame tokias asmenybes kaip Vladas (Vladislovas) Jonas Mongirdas (1877–1960) – rašytojas (dramaturgas, poetas), gydytojas, Aukštadvario bajorų Mongirdų giminės pradininkas, kilęs iš bajorų (*Wadwicz* (Žuvų) herbas) giminės Mišučių šakos. Jis buvo ir spaudos bendradarbis, Lietuvos kariuomenės karys savanoris, Sibiro tremtinys, Trakų apskrities kūrėjas.

Vlado tėvas – Jonas Viktoras Benediktas Mongirdas (1848–1919), mama – Olimpija Šalkauskaitė Mongirdienė (1854–1911). Jis turėjo brolių – teisininką, visuomenės veikėją, Sibiro kankinį Vytautą Juozapą Mongirdą (1888–1943) ir dvi seseris. Vieną jų – Sofija Ona (1875–?).

V. Mongirdas gimė 1877 m. gegužės 6 (18) d. Notkiškės kaime buvusiam Mišučių dvarui (jis XIX a. tapo savarankišku dvaru, iki to laiko buvo Kartenos dvaro ūkinis padalinys) palivarke (Kretingos r.). Notkiškė buvo pietrytinėje Kretingos rajono teritorijos dalyje, apie 9 km į pietus nuo Kartenos, dešiniajame Kartenalės ir Kartenalės II krante – dabartinėje Žalgirio seniūnijos teritorijoje.

Vladą pakrikštijo 1877 m. birželio 11 d. Budrių filijinėje bažnyčioje. Jo krikštėviai buvo pusbroliis (tėvo brolio sūnus) bajoras Eduardas Zigmantas Mongirdas (1887–1957) ir motinos giminaitė Anastazija Šalkauskienė.

Mongirdai Kretingos rajone šaknis buvo įleidę seniai. XVIII a. Notkiškės kaime buvo pastatytas Mišučių dvarui priklausęs Kačaičių vandens malūnas. XIX a. II p. Mišučių Mongirdai kaimo žemėje įkūrė Notiškės palivarką – Mišučių ūkinį padalinį,

Vladas (Vladislovas) Jonas Mongirdas 1899 m. Paulinos Mongirdaitės nuotraukos, kurioje įamžinta grupė Palangoje 1899 m. rugsėjo 20 d. parodyto spektaklio (Keturakio komedijos „Amerik pirtyje“) kūrėjų ir dalyvių, fragmentas

kuris dar buvęs vadinamas Nataniškiais. Palivarko sodyba buvo medinė. Joje stovėjo administracinis pastatas, du nedideli kumečiams skirti gyvenamieji namai, keli ūkiniai pastatai, o prie upelio – jau minėtas vandens malūnas. Viename iš dvaro namų nuolat gyveno samdinys, prižiūrėdavęs sodybą.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Mongirdai Notiškės palivarko sodybą nuomodavo rusų pasienio kariuomenės Gargždų brigadai, kurios štabas buvo Kretingoje. Čia vasaromis veikdavo karinis poligonas, kuriame būdavo apmokomi kavaleristai.

1919 m. palivarką kaip nuotakos kraitį Jonas Mongirdas atidavė savo jaunesniajai dukrai, ištėkėjusiai už teisininko, Lietuvos kariuomenės generolo leitenanto Petro Šniukštos. 1940 m. Notkiškės palivarko didesnioji dalis žemės buvo nacionalizuota, o savininkei palikta tik 30 hektarų. Po Antrojo pasaulinio karo valstybė nusavino sodybą kartu su likusia žeme ir čia įkūrė Kretingos tarybinio ūkio skyrių, vadintą Notiškės tarybinio ūkiu, kuris vėliau buvo prijungtas prie Aušros kolūkio. Palivarko sodyba sunaikinta kolūkio laikais. Dabar jos istoriją liudija tik betoninės malūno užtvankos liekanos.

Prie šios užtvankos vaikystėje dažnai su savo bendraamžiais mėgdavo atbėgti Vladas. Jis, jau kiek

(Nukelta į 24 p.)

pasimokęs savo gimtinėje, tėvų buvo atvežtas į Palangą, kur veikė 4 klasių progimnazija. Ji vaikinų gyvenime paliko ryškų pėdsaką. Čia, Palangoje, pradėjo formotis jo pasaulėžiūra, pagarba lietuvių kalbai ir tradicijoms. Vėliau Vladas mokėsi Mintaujos (dabar Jelgava Latvijoje) gimnazijoje, kurią baigė 1896 metais. Mintaujoje jis dalyvavo lietuvių moksleivių ratelių veikloje. Daug skaitydavo. Mokėjo lietuvių, rusų, lenkų ir vokiečių kalbas. Baigęs gimnaziją, tais pačiais metais pradėjo studijuoti mediciną Maskvos universiteto Medicinos fakultete. Čia jis dalyvavo slaptos lietuvių studentų draugijos veikloje, 1903–1904 m. buvo jos valdybos pirmininkas. Vasaros atostogoms sugrįždavo į gimtinę, lankydavo gimines, poilsiaudavo Palangoje. Ten, Vytauto gatvėje, jo dėdė (tėvo brolis Mečislovas Mongirdas) turėjo Tuchanovičių (*Tuchanowicz*) vilą, kurioje jo dukra (Vytauto pusseserė) – pirmoji Lietuvos moteris fotografė Paulina Mongirdaitė buvo įsirengusi savo fotoateljė ir šiame kurorte bei jos apylinkėse jau garsėjo kaip puiki fotografė, atvirukų leidėja.

1899 m. atostogaudamas minėtoje Tuchanovičių viloje, Vladas buvo pakviestas įsijungti į vaidintojų būrelį, kuris, vadovaujamas Palangos gydytojo, visuomenės veikėjo Liudo Vaineikio ir rašytojos Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, statė spektaklį – Keturakio komediją „Amerika pirtyje“. Jis

Grupė 1899 m. rugsėjo 20 d. Palangoje viešo vakaro metu suvaidinto pirmojo lietuviško spektaklio organizatorių ir dalyvių. Sėdi (iš kairės): Kazimieras Žalnieriukynas, Jadvyga Teofilė Juškytė, Liudas Vaineikis, Stanislava Jakševičiūtė-Venclauskienė, Feliksas Janušis. Stovi (iš kairės): Vladas Mongirdas, Edvardas Empaheris, Augustinas Janulaitis, Povilas Višinskis, Gabalis ir Stanislovas Kuizinas.

kurorte buvo parodytas viešojo vakaro metu 1899 m. rugpjūčio 20 d. netoli tilto į jūrą stovėjusiame grafų Tiškevičių prekių sandėlyje. Tai buvo pirmasis lietuviškas spektaklis, suvaidintas lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu. Šiomet minime šio įvykio 125-ąsias metines. Komedijoje V. Mongirdas vaidino Bekampį. Kartu su juo šiame spektaklyje dalyvavo ir studentas, būsimasis teisininkas, istorikas Augustinas Janulaitis, rašytojas, visuomenės veikėjas Povilas Višinskis, Palangos gydytojas, visuome-

Mišūčių dvarvietė 1996 metais. Algirdo Mulvinsko nuotrauka. Originalas saugomas Kretingos muziejuje, KM P 7269/53

Iš kairės: Aukštadvario panorama XX a. 3–4 deš. Kazio Lukšio nuotrauka. Originalas saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje, LNM Ft 9995; Mišučių dvaro sodyba 1994 m. Juliaus Kanarsko nuotrauka iš www.limis.lt. Originalas saugomas Kretingos muziejuje, KM P 7269/53

nės veikėjas Liudas Vaineikis, spektaklio režisierė, rašytoja, valstybės ir visuomenės veikėja Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, aktorė ir režisierė Stanislava Jakševičiūtė-Venclauskienė, Smolensko gydytojas Kazimieras Žalnieriukynas, pedagogė, tautosakininkė, lietuvių tautinio atgimimo veikėja Jadvyga Teofilė Juškytė (Juškevičiūtė), Kretingos gydytojas, literatas Feliksas Janušis, Kretingos prekybininkas Edvardas Empacheris, studentas, būsimasis gydytojas Petras Avižonis, Palangos gimnazistai Gabalis ir Stanislovas Kuizinas. 1900 m. sausio mėnesį jie šį spektaklį parodė ir Liepojoje, planavo dar vaidinti ir keliose vietose Lietuvoje, bet tada caro valdžia spektaklį uždraudė, jo dalyvius pradėjo persekioti, dalį jų uždarė į kalėjimą. Už grotų pateko ir Vladas Mongirdas. Jam buvo pareikšti kaltinimai už lietuvišką veiklą (spektaklių ir muzikinių vakarų organizavimą, lietuviškos spaudos rėmimą). Po keturių mėnesių kardomojo kalinimo Vladas buvo paleistas už užstatą. Išėjęs į laisvę toliau palaikė ryšius su Palangos spektaklio organizatoriais ir dalyviais. 1902 m. vasario 27 d. V. Mongirdas už lietuvišką veiklą vėl buvo suimtas ir nubaustas administracine tvarka bei ištremtas 2 metams į Armaviro miestą (Šiaurės Kaukazas, Rusija). Ten gyveno jo tėvo brolis Kazimieras Mongirdas (1857–?), dirbęs apylinkės veterinaru. Armavire Vladas atrado save kaip kūrėjas – pradėjo rašyti eilėraščius ir apsakas, labiau pavykusius siūsdavo lietuvių laikraščiams. 1904 m. sukūrė dramą „Kovoje už laisvę“, kurią 1904 m. išleido Apuoko slapyvardžiu. Jo kūrybai nemažą įtaką padarė 1905-aisiais Rusijoje vykusio revoliucija. 1905 m. jis kartu su Jonu Biliūnu ir Augustinu Janulaičiu parengė straipsnių ciklą „Kaimiečių ko-

vos su ponais“. Studijuodamas bendradarbiavo laikraščiuose „Varpas“, „Darbininkų balsas“, kuriuose jo straipsniai taip pat dažniausiai būdavo skelbiami Apuoko slapyvardžiu.

Tremties laikotarpiu, gavęs leidimą, Vladas tęsė medicinos studijas Tomske (Rusija), o grįžęs iš tremties jas 1906 m. užbaigė Maskvoje. Ten gavo ir gydytojo diplomą. Tai jam suteikė teisę verstis gydytojo praktika.

1901 m. žiemą atsitiktinumo dėka prieš Kalėdas susipažino su netoli Trakų buvusios Aukštadvario dvaro savininko Bronislovo Malevskio dukra Elena Konstancija Malevska (1881–1935), 1907 m. vedė ją. Jie, gyvendami santuokoje, susilaukė sūnaus Tado Mongirdo (1908–1992).

1914 m., vykstant Pirmajam pasauliniam karui, Vladas buvo mobilizuotas į Rusijos kariuomenę – Trakų apskrities užfrontėje tarnavo gydytoju bei karo gydytoju. Tais pačiais metais įsikūrė žmonos paveldėtame Aukštadvaryje, ten vertėsi gydytojo praktika. Čia jam uošvis B. Malevskis buvo pastatęs nedidelį namą, kuriame Vladas priiminėdavo ligonius. Gyvendamas Akštadvaryje jis rūpinosi ir šio krašto žmonių švietimo, kultūros, lietuviybės, tautinės savimonės ugdymo reikalais, užsakydavo apylinkių gyventojams lietuvišką spaudą, knygas, leidinius platindavo ir tarp pacienų. Jam šiame lietuviybės puoselėjimo darbe talkindavo žmona.

1915 m., kai Aukštadvaryje V. Mongirdo ambulatorijos namelis sudegė, ligonius Vladas priiminėdavo specialiai tam pritaikytose patalpose Aukštadvario rūmuose, kurie yra išlikę iki šiol. Siaučiant dizinterijai ir šiltinei, V. Mongirdas buvo paskirtas

(Nukelta į 26 p.)

Bajorų Mongirdų herbas Wadwicz (Žuvų)

dirbti šio krašto epidemiologu. Tuo laikotarpiu jis, kaip ir anksčiau, aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje, 1917 m. rugsėjo 18–rugsėjo 22 d. atstovavo Aukštadvario valsčiaus lietuviams Vilniaus konferencijoje, kurioje buvo išrinkta Valstybės Taryba.

1918 m. Lietuvą paskelbus nepriklausoma valstybe, aktyviai įsijungė į jos pagrindų kūrimą ir stiprinimą. Tais metais jis tapo vyriausybės įgaliotiniu Kaišiadorių apskrityje, o nuo 1918 m. gruodžio iki 1919 m. vasario mėnesio ėjo pirmojo Trakų apskrities viršininko, taip pat ir Trakų apskrities gydytojo pareigas. Jis buvo renkamas į Trakų apskrities tarybą, daugiau kaip trejus metus šiai tarybai vadovavo.

1919 m. mirė V. Mongirdo tėvas. Tada dalį Mišūčių dvaro paveldėjo jo sūnus Vytautas Juozapas Mongirdas (1888–1943). Vladas dvaro dalį, kurią paveldėjo po tėvo mirties, pardavė, nes jau buvo giliai šaknis įleidęs Aukštadvaryje, kur gyveno ir jo šeima.

1919 m., kai Aukštadvarį užėmė raudonarmiečiai, V. Mongirdas, suprasdamas, kad gali būti suimtas, išvyko į Kauną. Ten netrukus persikėlė ir jo šeima, nes V. Mongirdo žmonai raudonarmiečiai pagrasino, kad sušaudys.

1919 m. vasario 9 d. Vladas Kaune įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Iš pradžių buvo paskirtas tarnauti kariuomenės Sanitarijos skyriuje. Eidamas tarnybą jame kartu su provizoriumi Česlovu Jeronimu Budrevičiumi (1888–1979) parengė spaudai mokomąjį leidinį „Apie vidurių šiltinę, kruvinąją ir kolėrą. Trumpi praktiški patarimai dezinfekatoriums“, kurį 1919 m. balandžio 12 d. Kaune išleido Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamentas.

Tais metais V. Mongirdo pareigos keitėsi ir atsakomybės didėjo vos ne kas mėnesį: 1919 m. kovo 8 d. Vladas buvo paskirtas dirbti Kauno miesto komendantūros bataliono jaunesnioju gydytoju, birželio 15 d. – Kauno evakuacijos piunkto viršininku, rugpjūčio 1 d. – Kauno Komendantūros gydytoju. 1919 m. spalio 1 d. jam suteiktas vyr. leitenanto laipsnis. 1920 m. vasario 1 d. jis buvo paskirtas Karo ligoninės jaunesnioju ordinatoriumi, birželio 1 d. – vyr. ordinatoriumi. Tais pačiais metais jis pradėjo dirbti Kaune veikusios Saulės mokytojų seminarijos gydytoju. 1921 m. V. Mongirdui suteiktas Lietuvos kariuomenės kapitono laipsnis.

1922 m. dėl šeimyninių aplinkybių ir norėdamas toliau rūpintis Aukštadvario dvaru, Vladas nutarė išeiti į atsargą. Jo prašymas

Vladas Mongirdas 1930 m. Fotografas nežinomas. Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

buvo patenkintas balandžio 25 dieną. Tada Vladas vėl apsigyveno Aukštadvaryje, čia vertėsi gydytojo praktika, rūpinosi dvaru, kuris tada plačiai garsėjo buvusiu dideliu žuvininkystės ūkiu, čia auginamais upėtakiais, reikalais, bendradarbiavo spaudoje.

Aukštadvario dvaro sodyba rašytiniuose šaltiniuose minima nuo XVI amžiaus. Ji – prie pat Aukštadvario piliakalnio. Buvusio dvaro teritorijoje iki šiol tebestovi dar 1837 m. A. Malevskio pastatyti rūmai, kuriuos supa parkas. Čia pat ir upėtakiams auginti skirti tvenkiniai.

Žuvininkyste Aukštadvario dvaro sodyboje pradėta verstis po to, kai čia 1906 m. buvo įrengta 16 tvenkinių ir žuvų perykla. Verslas sekėsi, todėl 1913 m. tvenkiniai buvo išplėsti. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Malevskių dvaras perėjo Vlado Mongirdo šeimos žinion. Karo metu žuvų ūkis gerokai nukentėjo nuo vokiečių kariškių, tad po karo Vladui teko jį atkurti.

V. Mongirdas su valstybe buvo pasirašęs sutartį, kuria įsipareigojo Aukšadvaryje vesti pavyzdinę ūkį. Atsižvelgiant į tai, Lietuvoje vykstant Žemės reformai, jo dvaras ir žuvų ūkis nenukentėjo. Pasibaigus šiai reformai, V. Mongirdas ir toliau daug dėmesio skyrė ūkio reikalams, augino kaliforninius vaivorykštinius upėtakius.

Lietuvos valdžia V. Mongirdo nuopelnus stiprinant valstybingumo pagrindus, kuriant Lietuvos kariuomenę neužmiršo. 1928 m. birželio 14 d. jis už nuopelnus karinėje tarnyboje buvo apdovanotas Lietuvos kūrėjų savanorių medaliu.

V. Mongirdas palaikė ryšius su savo moksladraugiais, tarp jų ir Palangos progimnaziją lankiusiu Lietuvos prezidentu Antanu Smetona. Jis Vlado šeimoje Aukšadvaryje svečiavosi 1929 metais.

1931 m. Lietuvos Vyriausybės ministras pirmininkas Juozas Tūbelis V. Mongirdą paskyrė Trakų apskrities Ypatingiems tautos atstovams rinkti susirinkimo pirmininku. Tais pačiais metais V. Mongirdas dalį jam priklausiusios Aukšadvario dvaro žemės padovanojo miestelio mokyklos sklypui padidinti, o 1932 m. – sklypą Aukšadvario valsčiaus savivaldybei.

1932 m. vasario 25 d. V. Mongirdas buvo apdovanotas Gedimino III laipsniu ordinu.

Visus tuos metus jis ne tik rūpinosi dvaro ūkio reikalais, bet vertėsi ir gydytojo praktika, aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime, rasdavo laiko ir kūrybai, bendradarbiavimui spaudoje. Jo straipsnius spausdindavo „Lietuvos žinios“, „Lietuvos ūkininkas“, „Skardas“, „Vilniaus žinios“, kai kurie kiti leidiniai. V. Mongirdo straipsnis „Iš prieskario Trakijoj gyvenimo atsiminimų“ yra paskelbtas 2002 m. išleistoje knygoje „Aukšadvaris“.

Vladas ir jo sūnus Tadas buvo dideli Lietuvos patriotai. 1936 m. jie kartu įstojo į Aukšadvario Šaulių sąjungos būrį.

1940 m. Lietuvoje įvedus sovietų valdžią, Mongirdai iš Aukšadvario rūmų buvo iškeldinti. V. Mongirdui kartu su savimi pavyko pasiimti tik biblioteką, kuri Antrojo pasaulinio karo metais name, kuriame tada Mongirdai gyveno, kilus gaisrui, sudegė.

Tais pačiais metais 375,99 ha dydžio Aukšadvario dvaras, tada priklausęs V. Mongirdui ir jo sūnui Tadaui, sovietų valdžios buvo nusavintas.

1941 m. birželio 14 d. V. Mongirdas kartu su

sūnumi Tada, jo žmona Liudvika ir jų sūneliu Bronislovu iš Aukšadvario buvo ištremti į Altajaus krašto Slavgorodo miestą. Iš tremties Vladas buvo paleistas 1957 m. balandžio 4 d., kai jį užtarė jo bičiulis rašytojas Antanas Vienuolis-Žukauskas.

Po Antrojo pasaulinio karo dvaro sodyboje veikė tuberkuliozės ligoninė.

Kai Vladas grįžo iš tremties, jam gyventi Aukšadvaryje neleido. Tada jis įsikūrė Kėdainiuose, kur jo sūnus Tadas vadovavo Kėdainių elektros tinklų ūkiui.

Vladas Mongirdas mirė 1960 m. sausio 23 d. Kėdainiuose, ten jis ir palaidotas.

1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, Aukšadvario dvaro sodyba buvo grąžinta teisėtiems jos paveldėtojams Mongirdams.

Mišučių dvaro sodybą dabar ženklina paminklinis akmuo (paminklo autorius Juozas Paulauskas), skirtas brolių Vytauto Juozapo ir Vlado Jono Mongirdų atminimui. Savo krašte jie nėra užmiršti. Kaip Aukšadvaryje, taip ir Kretingos rajono Nausodžio gyvenvietėje yra Vlado Mongirdo vardu pavadintos gatvės. Išsamią V. Mongirdo biografiją yra parengusi Kretingos muziejaus istorikė Jolanta Klietkutė, kurios surinktais duomenimis remiamasi ir šioje publikacijoje. V. Montrimas nėra užmirštas ir kaip pirmojo lietuviško spektaklio, 1899 m. viešai parodyto Palangoje, kūrybinės grupės narys. Jis yra įamžintas ir jos pusseserės P. Mongirdaitės sukurtoje šio spektaklio organizatorių ir kūrėjų nuotraukoje (stovi antroje eilėje pirmas iš kairės). Jo atminimą saugo ir naujoji Mongirdų giminės karta.

NAUDOTA LITERATŪRA:

1. Jolanta Klietkutė, „Lietuvai paaukotas Vladislavo Mongirdo gyvenimas“, *Švyturys* (Kretinga), 2020 m. vasario 22 d., p. 6–7.
2. Jolanta Klietkutė, „Bajorų Mongirdų genealogija“: <https://www.zurnalai.vu.lt/Bibliotheca-Lituana/article/view/16289/15471>.
3. „Vladas Mongirdas“, *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1959, t. 13, p. 188.
4. „Notiškė“, *Vikipedija. Laisvoji enciklopedija*: <https://lt.wikipedia.org/wiki/Noti%C5%A1k%C4%97>.